

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԼԻԼԻԹ

(ԵՊՀ)

ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՊԱՀԱԿԱԳՈՒՆԴԸ ԵՎ ՆՐԱ ԴԵՐԸ ԱԲԲԱՍՅԱՆ
ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ (750-842թթ.)

750թ. տապալվեց Օմայան հարստությունը և հաստատվեց Աբբասյանների տիրապետությունը Արաբական խալիֆայությունում: Աբբասյանները տիրեցին խալիֆայական գահին շնորհիվ խորասանցիների, որոնք կրեցին իշխանավոխության հիմնական ծանրությունը: 747թ. հունիսի 9-ին Խորասանում բարձրացվեց Աբբասյանների սև դրոշը և, մեկը մյուսի ետևից հաղթանակներ տանելով, 750թ. ապրիլի 26-ին վերջիններս մտան Դամասկոս: Աբբասյան խալիֆայության (750-1258թթ.) հինգ դարերից միայն առաջինի ընթացքում խալիֆայությունը զարգացում ապրեց, որից հետո սկսվեց խալիֆայության անկման շրջանը: Դրան նպաստեցին մի շարք հանգամանքներ, այդ թվում նաև կայսերական պահակազունը (հարաս) թյուրքական տարրով համալրելը: Խալիֆայության կայացման և ամրապնդման սկզբնական շրջանում հարասում եղել են հիմնականում պարսիկներ, որոնք հետագա զարգացումների հետևանքով փոխարինվել են թյուրքերով:

Կայսերական պահակազունը այն ինստիտուտն էր, որն ապահովում էր խալիֆայի անվտանգությունը, հետևաբար, այն պետք է կազմավորված լիներ հավատարիմ հպատակներից: Այդպիսիներն առաջին Աբբասյանների համար խորասանցիներն էին:

Գալով իշխանության՝ Աբբասյաններն առաջինը հարասում կատարեցին էթնիկ փոփոխություններ՝ այն համալրելով պարսկական տարրով: Վերակազմեցին բանակը, որի կորիզը պարսիկներից կազմված կանոնավոր զորքն էր: Պարսիկների՝ խալիֆայության համար հենարան լինելը հատկապես կարևորում էր խալիֆա Աբու Ջաֆարը (754-775թթ.), որը նրանց դիմում էր. «Ո՛վ խորասանցիներ, դուք մեր կուսակցությունն եք. մեր զինակիցները, մեր պետության որդիները...»¹:

Ըստ անգլիացի հետազոտող Ա. Նաթթինգի՝ նա առաջին և. թերևս. սիակ Աբբասյան խալիֆան էր. ով գիտակցեց այն հանգամանքը որ Խորասանին տիրող տիրում է ամբողջ խալիֆայությանը՝:

Աբբասյաններն, ընդհանուր առմամբ. կողմնորոշված էին դեպի պարսկական քաղաքակրթությունը. երկրի կառավարման մեջ մեծ տեղ տվեցին պարսիկ մավալիներին՝: Արքունիքում տիրապետող դարձան պարսկական սովորույթները, նիստուկացր, հսգուստր և այլն⁴:

Ժամանակի ընթացքում պարսկական ավագանու դերն արքունիքում և խալիֆայության պարսկական նահանգներում սպառնալի չափերի հասավ, ինչը ստիպեց խալիֆա Հարուն Ալ-Ռաշիդին (786-809թթ.) ասպարեզից հեռացնել պարսկական ավագանու առաջնորդ, Աբբասյաններին մեծ ծառայություններ մատուցած Բարմաքի ընտանիքին: Այս կապակցությամբ արևելագետ Ա. Կրիմսկին գրում է. «Բարմեքիների դավադիր սպանությունը, որոնք կարողանում էին համախմբել պարսկական և արաբական տարրը, հանգեցրեց երկու ժողովուրդների պառակտմանը»⁵:

Խալիֆա Հարուն ալ-Ռաշիդի հաջորդների օրոք սրվում են ներարքունակսն հակասությունները. ազդեցության համար մրցում էին պարսկական և արաբական ավագանիները: Դրությունն արքունիքից դուրս նույնպես մխիթարական չէր. ապստամբությունները, որոնք միշտ ուղեկցել են Աբբասյաններին, ավելի մասսայական և տևական դարձան: Խալիֆայի իշխանության գրավական հանդիսացող միասնական բանակը սկսեց կոտորակվել, տեղական կառավարիչ-փոխարքաների մոտ ուժեղացան անջատողական ձգտումները, կայսրության հսկայական տարածքը բնակեցնող տարբեր ժողովուրդներ գտնվում էին տնտեսապես անմխիթար վիճակում, որն ավելի էր ծանրանում օրեցօր աճող հարկերից, հարկահանության դաժան մեթոդներից, կրոնական ճնշումներից: Սաստկացած դժգոհությունը մերթնդներք վեր էր ածվում հզոր շարժումների և իրական սպառնալիքի տակ դնում խալիֆայության գոյությունը:

Այսպիսով, մի կողմից խալիֆան կորցրել էր քաղաքական և ռազմական իրական իշխանությունը. մի կողմից՝ հզորացել էին տեղական փոխարքաները, մյուս կողմից սաստկանում էին ժողովրդական հուզումները: Ստեղծվել էր մի վիճակ, երբ Աբբասյաններն այլևս չէին կարող հենվել ո՛չ Խորասանի, ո՛չ էլ

խորասանցիների վրա, այսինքն զրկվել էին իրենց զինակիցներից, և տեղի էր ունեցել պառակտում Հաշիմյան տուն և խորասանցիների միջև, հանգամանք, որը ժամանակին մտահոգում էր խալիֆա Ալ-Սանուրին՝ Այսպիսի անկայուն ժամանակաշրջանում էր, որ խալիֆայության գահին նստեց Հարուն առ-Ռաշիդի երրորդ որդին՝ Ալ-Մուֆասիմը (833-842թթ.)՝ ծնված քրքուհի մորից (Մաարիդա)։ Ալ-Մուֆասիմն իր գահն ամրապնդելու համար առաջ քաշեց մի նոր էթնիկ տարր, մայրական կողմից ազգակից թյուրքերին։ Նա պահակագործում պարսիկներին փոխարինեց թյուրքերով։

«Մէօթսիմ գիտեր եւ լաւ կ'ըմբռներ, - գրում է Գ. Ասթարճյանը, - Ապպասեաններուն շիի ժողովուրդին եւ Իրաքի բնիկ արաբ բնակչութեան համակրանքն ու սէրը կորսնցուցած ըլլալը, արաբին վստահութիւն չէր մնացած, դուրսէն պահակներ պետք էր բերել եւ Թյուրքիստանէն բերուած չորս հազար զօրքերով պահակագունդ մը կազմել ստիպուեցաւ»։

Թյուրքերը սահմանակցում էին Արաբական խալիֆայությանը հյուսիս արևելքից, Մավարաննահրին՝ հարող տարածքում, որտեղ հաստատվել էին դեռևս 6-րդ դարում ստեղծված Թյուրքական խաքանության ժամանակ՝ տեղափոխվելով իրենց պատմական հայրենիքից՝ Կենտրոնական Ասիայից։ Արաբների և թյուրքերի միջև շփումներն ակտիվացան, երբ 8-րդ դարի սկզբներին արաբները մուտք գործեցին Խորեզմ և հետզհետե գրավեցին Մավարաննահրը։

Խալիֆայության հյուսիս-արևելքում նրանք անցան պաշտպանական քաղաքականության, քոչվորներից սահմանները պաշտպանելու համար կառուցեցին բարձր պատնեշներ։ Այս հատվածում գրեթե միշտ մարտեր էին մղվում։ Այդ անընդհատ մղվող սահմանային մարտերում գերեվարված թյուրքերին այնուհետև, որպես ռազմավար, ստրկացրել են և վաճառել Միջին Ասիայի և Իրանի ստրկավաճառանոցներում, որտեղից նրանք թափանցել են Խալիֆայության տարածք։ Աբբասյան հարստության սկզբնական շրջանում Խորասանի և Արևելքի կառավարիչները՝ որպես հարկ, Բաղդադ էին ուղարկում միմիայն թյուրք ռազմագերիներ և ստրուկներ։ 10-րդ դարի աշխարհագիր Ալ-Մուկադդասին այս առիթով նշում է, որ Խորասանի տարեկան հարկը կազմում էր տասներկու հազար թյուրք ստրուկ¹⁰։ Թյուրքերն աչքի էին ընկնում իրենց վայրի քաջությամբ ու

ռազմամոլությամբ. և որպես խիզախ մարտիկներ նրանք սկսում են աստիճանաբար բախանցել խալիֆայի թիկնազոր:

Արդեն խալիֆա Ալ-Մամունի (813-833թթ.) օրոք նրանցից մի քանիսն աչքի էին ընկնում (Աշնաս, Ուջեյֆ, Ֆարաջ)¹¹: Թյուրք զինվորականներ Աֆշինը, Մեծ Բուդան, Իթահը և Բաշիրը¹² զգալի տեղ էին զբաղեցնում շուրջ 20 տարի տևած իրանցի Բաբեկի գլխավորած շարժման դեմ պատերազմող արաբական բանակի հրամանատարական կազմում:

Մուֆասիմ խալիֆայի միջոցով թյուրքերը խալիֆայությունում ձեռք բերեցին նոր դերակատարում: Նրա վրս մեծ էր մոր ազդեցությունը. իր կյանքի ընթացքում խալիֆան գերադասել է խոսել մոր լեզվով, յուրացրել նրա ցեղի սովորույթները¹³: Այդ ազդեցության հաջորդ քայլը եղավ այն, որ նա իր թիկնազորը կազմավորեց թյուրքերով, որոնց թիվը թիկնազորում հասնում էր 4000-ի:

Սակայն շուտով Բաղդադում հաստատված թյուրքերը Խաղաղության քաղաքը¹⁴ վերածեցին անկարգությունների քաղաքի: Թյուրքերը, հասկանալով, որ ունեն արտոնյալ դիրք, սկսեցին իրենց սանձարձակ պահել: Ինչպես նշում է 10-րդ դարի պարսիկ պատմիչ Ատ-Տաբարին. «Խելագարի պես սլանում էին Բաղդադի փողոցներով՝ սմբակների տակ տրոթելով անցորդներին, բռնաբարում էին երիտասարդներին»¹⁵:

Մուֆասիմը տեղյակ էր թյուրքերի նկատմամբ բաղդադցիների դժգոհությանը: Ձգուշանալով դրանից՝ նա որոշեց փոխել իր նստավայրը: Ուղարկեց իր վեզիր Ահմադ իրն Խալիդին Սամարայի¹⁶ ուղղությամբ և պատվիրեց այնտեղ տարածք գնել, որտեղ պիտի կառուցեր իր նոր քաղաքը¹⁷: Արաբ պատմիչ Իբն Ալ-Ասիրը (12-13-րդ դդ.) այս առիթով գրում է. «... պատճառն այն էր, որ խալիֆան (Ալ-Մուֆասիմը - Լ. Ս.) մեծացրել էր թյուրքերի թիվը, որոնք անտաշ օտարներ էին, սմբակակոխ էին անում Բաղդադի փողոցներում կին, տղամարդ, ահել և ջահել: Խալիֆան վախեցավ, որ բաղդադցիները կարող են ըմբոստանալ, և կառուցեց Սամարան և իր թյուրքերով տեղափոխվեց այնտեղ»¹⁸:

Սամարա ասորական անունը Ալ-Մուֆասիմը փոխեց արաբերեն «Սուրբա ման ռա՛ա» (ուրախացավ, ով տեսավ) անվամբ: Ժամանակակիցները սրամտում էին, թե քաղաքի նոր անունն իրականում նշանակում է՝ «Նա, ով տեսավ այդ քաղաքը թյուրքերով

բնակեցրած. ուրախացավ, որ Բաղդադը փրկվել է նրանցից (թյուրքերից - Լ. Ս.)»¹⁹:

Փաստորեն. խալիֆա Ալ-Մուֆասիմն իր թյուրք պահակազնդի և մայրաքաղաք Բաղդադի բնակչության միջև ստեղծված խնդիրը լուծելու փոխարեն պահակազնդի հետ տեղափոխվեց նոր մայրաքաղաք: Սամարան Ալ-Մուֆասիմի համար դարձավ մի բերդամրոց, որտեղ ամրացավ իր պահակազորի հետ:

Սամարան խալիֆայության մայրաքաղաք շարունակել է մնալ ավելի քան կես դար (836-892թթ.), Ալ-Մուֆասիմից հետո աստիճանաբար խալիֆաներն այստեղ դարձան «իրենց պահակազուցողն գերին ու կալանավորը»²⁰:

Այսպիսով, եթե առաջին խալիֆաները հենվում էին պարսկական ավագանու, բանակում պարսկական զորքի վրա, ապա Ալ-Մուֆասիմի հենարանը թյուրքերից կազմված թիկնազորն էր:

Խալիֆայության համար պարսիկների ունեցած դերը դրական էր. նրանք հին քաղաքակրթության կրողներ էին և իրենց գիտելիքներն ու փորձը ի սպաս դրեցին Աբբասյան պետականության և արաբախալամական մշակույթի ծաղկման գործին: Եվ, աստիճանաբար Բարմեքիդները կդառնային խալիֆայության ժառանգորդները:

Թյուրքերը, ի տարբերություն պարսիկների, քաղաքակրթություն չունեցող քոչվորներ էին: Նրանք խալիֆայի ձեռքում կույր գործիչ էին՝ ճնշելու այս կամ այն ապստամբությունը: Այս գործը նրանք կատարում էին ղյուրթյամբ, քանի որ նոր վայրում արմատներ չունեին և նրանց խոչընդոտող ոչ մի հանգամանք չկար:

Սակայն թյուրքերը միայն սկզբնական վտույտ արդարացրին իրենց՝ իբրև խալիֆայի պահապաններ: Կարճ ժամանակ անց նրանք գիտակցեցին, որ Խալիֆայությունում տիրող անկայուն իրավիճակը կարող են օգտագործել ի շահ սեփական դիրքերի ամրապնդման: Այդ պահից սկսած խալիֆաները կորցրեցին իրենց մախկին կարևորությունը պահակազորի համար: Թյուրք հրամանատարները սկսեցին միջամտել պետական գործերին, գահընկեց անել իրենց համար անցանկալի խալիֆաներին և գլխ բարձրացնել իրենց ձեռնտու թեկնածուներին: Թյուրքերը չէին մտածում սեփական իշխանությունը հաստատելու և ամրապնդելու մասին. քանի որ չունեին պետականության վտրձ, այլ գոհանում էին նյութական միջոցների և ազդեցության ձեռքբերմամբ:

խալիֆան ապրում էր այնքան. քսանի դեռ կատարում էր իր բոլոր քանտապետերի կամքը²¹:

Թյուրքական տարրի լսմբայնդումը արքունի պահապան զնդում (հարասում). ըստ էության, նպաստեց կայսրության անկմանը:

LILIT SARGSYAN
(YSU)

**THE IMPERATORIAL GUARDS AND THEIR ROLE IN THE DECLINE
OF THE ABBASID CALIPHATE (750-842)**

After coming to the throne the Abbasids (750-1254) set up their court in accordance with the Sasanids as they were fascinated by the structure of their realm. They made changes everywhere as well as in the caliphal guard. Before it had been consisted of mainly Arabs, now they were replaced by Khorasanies, as the Abbasids were due to them for their victory over the Omayyads (661-750) and trusted only them. The Persian culture won the day. The Persians went so far that the caliph Harun ar-Rashid (786-809) saw menace in them and got rid of the leader of the Persian party Yahya Barmaki. The next developments in the caliphate shook the caliph's authority. To fortify his condition the third son of Harun born from a Turkish slave al-Mu'tasim (833-842) changed the guardsmen. He filled it up with Turkish recruits from Transoxiana and Fergana. Being the favourites of the caliph and mere savages the Turks showed a haughty behaviour in Baghdad which rised the natives' anger. To avoid the uprising of Baghdadies al-Mu'tasim was forced to change his seat from Baghdad to Samarra. The replacement of Khorasani soldiers by Turks was justified with the fact that there was no more confidence in Persians as well as in Arabs, and the Turks weren't rooted there and could suppress any rebellion with ease. At first they justified the hopes that were laid on them, but soon they understood the real situation in the caliphate and that the caliphs were thoroughly dependent upon them. From that moment on the caliphs became mere puppets in the hands of their guard. So the caliph put the bomb under the throne with his hand and finely destroyed the caliphal authority. The caliphate began to disintegrate quickly. By the 10-th century The Abbasids had only Arab Irak and The West Iran, where in 945 The Buids put an end to The Abbasids' political authority.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Tahari, Tarikh ar-rusul va al-muluk, vol viii, 430/3, s. 92.
2. Nutting A., The Arabs, New York, 1965. p. 105.
3. Օմայանների ժամանակ այլադավաններն իսլամ ընդունելով չէին դիտարկվում իբրև ումմայի իրավահավասար անդամ, այլ դառնում էին այս կամ այն ցեղի «հաճախորդ»՝ արարքներն մատույն, հոգնակին՝ մավալի:
4. Muir W., The Caliphate, It's rise, decline and fall. Edinburgh, 1924. p. 465.
5. Крымский А., История арабов. М., 1903, с. 91.
6. Tabari, 453/3, էջ 111-112:
7. Tabari, 785/3, էջ 360:
8. Ասքարճեան Գ., Ընդարձակ, ընդհանուր արաբական պատմութիւն, Բեյրութ, 1961, էջ 279:
9. Ամու Դարյայից այն կողմ ընկած աշխարհագրական տարածքն ընդգրկում էր Ամու Դարյայի և Սիր Դարյայի միջագետքը:
10. Փյունիկ, Եր., 03/31/1991, էջ 5, 14:
11. Tabari, vol. viii, 975/3-1134/3, էջ 527-646:
12. Tabari, vol. viiii, 1167/3-1230/3, էջ 8-54:
13. Nutting A., նշվ. աշխ., էջ 103; Muir W., նշվ. աշխ., էջ 464:
14. Երբ խալիֆա Ալ-Մանսուրը, հավանելով Տիգրիս գետի ափին գտնվող Բաղդադ գյուղի տեղանքը, 762թ. կառուցեց իր նոր նստավայրը և այն անվանեց Դար Աս-Սալամ, այսինքն՝ Խաղաղության քաղաք:
15. Tabari, vol. viiii, 1181/3, էջ 18:
16. Սամարան ասորական ծագման բնակավայր էր, գտնվում էր Բաղդադից 15 կմ հեռավորության վրա, Տիգրիսի Կատոլ կոչվող վտակի վրա և գոյություն է ունեցել նախքան արաբական նվաճումները: See Strange G., The Lands of The Eastern Caliphate, Cambridge, 1930, p. 53; Al-Masudi, 2802, էջ 351:
17. Tabari, 1180/3, էջ 17:
18. Ibn al-Asir, Al-kamil fi at-tarikh, vol. iii, էջ 236:
19. Hitti P., History of the Arabs, London, 1946, p. 466.
20. Ասքարճեան Գ., նշվ. աշխ., էջ 279:
21. Muir W., նշվ. աշխ., էջ 138: